

บทที่ 7

บทสรุป

การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลถนอม กิตติขจร อย่างทันทีทันใดหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2506 นั้น เป็นการใช้วิธีการเสมือนหนึ่งการยึดอำนาจหรือรัฐประหารเสียย ที่ได้รับพระบรมราชโองการจากพระมหากษัตริย์ตามระบอบประชาธิปไตยสมัยคณะปฏิวัติ อันไม่แตกต่างไปจากเมื่อครั้งการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ.2500 ที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำทหารของกลุ่มสี่เสาเทเวศร์ ยึดอำนาจจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการรัฐประหารโดยคณะปฏิวัติเมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ที่จอมพลสฤษดิ์ก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองอย่างสมบูรณ์ เพียงแต่อาจมีความแตกต่างบางประการเกี่ยวกับผลกระทบต่อสถาบันทางการเมือง กล่าวคือ การรัฐประหารปี 2500 นั้น มีการล้มรัฐบาลชุดเดิม ล้มสภาผู้แทนราษฎร เพื่อที่จะได้มีการแต่งตั้งและเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งสองประเภทชั้นใหม่ และจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ตามรัฐธรรมนูญฉบับเดิมคือฉบับปี พ.ศ.2475 แก้ไข พ.ศ.2495 ส่วนการรัฐประหารปี พ.ศ.2501 นั้นมุ่งยุติระบบการเมืองตามรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2475 แก้ไข พ.ศ.2495 แล้วสร้างระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติตามรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2502 ขึ้นมา โดยอำนาจนั้นรวมศูนย์อยู่ที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะผู้นำทางการทหารและทางการเมือง แต่การยึดอำนาจของจอมพลถนอม กิตติขจรในปลายปี พ.ศ.2506 เป็นเพียงการชิงอำนาจทางการเมืองในหมู่ผู้นำทางการทหารที่ยังรักษาระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติไว้

ความสำเร็จของการขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจรในครั้งนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ ที่ดูเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพในทางอำนาจอันวางอยู่บนพื้นฐานการสนับสนุนจากกองทัพหรือการเป็นผู้นำทหารโดยตรงนั้น ไม่อาจสร้างระเบียบการสืบทอดอำนาจทางการเมืองได้ ทั้งยังเต็มไปด้วยความไม่ไว้วางใจและการต่อสู้แข่งขันชิงการนำและผลประโยชน์ในหมู่ผู้นำทหารเป็นอย่างยิ่ง อันเสมือนหนึ่งเป็นระเบียบและวัฒนธรรมที่แท้จริงในหมู่ผู้นำทหารเพื่อการก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง

ขณะเดียวกันก็พบว่า ลักษณะการใช้อำนาจแบบเด็ดขาดของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ผู้นำการเมืองไทยยุคใหม่ ทั้งโดยการใช้คำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติและการใช้อำนาจตามมาตรา 17 ตลอดทั้งวิธีการใช้อำนาจในการบริหารราชการต่างๆ หากจะวิเคราะห์กันแล้วก็ไม่อาจจะละทิ้งข้อเท็จจริงที่ว่า จอมพลสฤษดิ์ทราบว่าจะมีชีวิตอีกเพียงประมาณ 5 ปีตามการประเมินของคณะแพทย์แห่งโรงพยาบาลวอลเตอร์รีด สหรัฐฯ เมื่อต้นปี พ.ศ.2501 ดังนั้นการที่จอมพลสฤษดิ์กับการวางแผนทำการ “ปฏิวัติ” ในปลายปี พ.ศ.2501 เพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้ามาที่

ตนเองนั้น จึงน่าจะเป็นปฏิกิริยาที่ตอบต่อระยะเวลาแห่งชีวิตที่เหลือไม่มากนักของผู้ที่ทราบช่วงเวลาแห่งความตายของตนเองด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ปัญหาการคอร์รัปชันและปัญหาเรื่องอนุกรรณานับร้อย จึงกลายเป็นปัญหาที่รุนแรงและอื้อฉาวที่สุดของจอมพลสฤษดิ์หลังการอสัญกรรมในตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี

ในด้านวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคณะปฏิวัติ จอมพลสฤษดิ์ ๓๓ รัชต์เองได้แสดงให้เห็นว่า เขาได้ไว้วางใจในนายทหารที่ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นเสมือนแขนซ้ายแขนขวาหรือ “ทายาท” ทางการเมืองของตนตลอดมาไม่ นั่นคือ จอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร โดยจอมพลสฤษดิ์ได้พยายามสร้างคูลอำนาจทางการเมืองและการทหาร ต่อนายทหารทั้งสองนี้อยู่ตลอดเวลา เพื่อรักษาอำนาจทางการเมืองของตนเองไว้ ทั้งนี้ การรัฐประหาร พ.ศ.2500 และรัฐประหาร พ.ศ.2501 ได้ทำให้กองทัพตกเป็นฐานกำลังที่แท้จริงในการเปลี่ยนแปลงและการรักษาไว้ซึ่งอำนาจทางการเมือง ดังนั้น ความมั่นคงของอำนาจและตำแหน่งทางการเมืองในคณะรัฐมนตรีของนายทหาร ย่อมสัมพันธ์กับการดำรงตำแหน่งราชการในกองทัพตกเป็นอย่างยิ่ง แต่ทว่า จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ถูกจอมพลสฤษดิ์ส่งย้ายออกจากหน่วยบังคับบัญชาในกองทัพตก คือจากตำแหน่ง ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก ไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2502 ดังนั้น แม้จอมพลถนอมจะดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ แต่สถานภาพทางอำนาจก็หาได้มั่นคงอย่างแท้จริงไม่ ด้วยปัจจัยและสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ จึงเห็นได้ว่า จอมพลถนอมจะเน้นการแสดงบทบาทนักการเมืองที่ดูแลด้านความมั่นคงเป็นสำคัญ

ในกรณีของจอมพลประภาส จารุเสถียร ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับจอมพลถนอม โดยการแต่งงานระหว่างบุตรธิดาของตนกับบุตรชายของจอมพลถนอมตั้งแต่ปี พ.ศ.2501 ก็มีสภาพของการถูกระแวงทางอำนาจจากจอมพลสฤษดิ์เช่นกัน ดังในกรณีที่จอมพลสฤษดิ์อ้างถึงจอมพลประภาสกับความคิดที่จะยึดอำนาจในปลายปี พ.ศ.2501 ต่อมาคือกรณีการย้ายจอมพลประภาสออกจากตำแหน่งคุมกำลังในกองทัพตกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2502 คือจากตำแหน่งแม่ทัพกองทัพภาคที่ 1 ให้ไปเป็นที่ปรึกษาทางการทหาร กรมเสนาธิการทหารบก แม้ต่อมาจอมพลประภาสจะได้รับความไว้วางใจจากจอมพลสฤษดิ์ให้กลับมาสู่กองทัพตกอีกครั้งในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกเมื่อต้นปี พ.ศ.2503 แต่อีกสี่ปีต่อมาในการปรับย้ายครั้งใหญ่ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2506 ก่อนที่จอมพลสฤษดิ์จะถึงแก่อสัญกรรมไม่นานนักนั้น ความระแวงหรือไม่ไว้วางใจในตัวจอมพลประภาสน่าจะมีเพิ่มขึ้นสูง จึงทำให้จอมพลสฤษดิ์ย้ายจอมพลประภาสออกจากกองทัพตกอย่างเด็ดขาด โดยให้ไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารสูงสุด ทั้งนี้จอมพลสฤษดิ์ได้ยกระดับกลุ่มนายทหารอีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มพลเอกจิตตินาวิเสถียร และพลเอกกฤษณ์ สีวะรา ให้ขึ้นมาคุมกองทัพตกสืบแทน ดังนั้น ทั้งสองกรณีของจอมพลถนอม กิตติขจร และของจอมพลประภาส จารุเสถียร ก็แสดงให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจและการ

ต่อสู้แข่งขันชิงการนำและผลประโยชน์ในหมู่ผู้นำทหาร ในท่ามกลางภาพลักษณ์ของการเป็นกลุ่มทหารและกลุ่มการเมืองเดียวกัน

ในด้านการรักษาอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร เห็นได้ว่าทันทีที่จอมพลถนอมขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็แต่งตั้งให้ตนเองเข้ากุมกองทัพบกในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกสืบต่อจากจอมพลสฤษดิ์ ทั้งยังแต่งตั้งให้จอมพลประภาส จารุเสถียร ได้กลับคืนกองทัพบกในตำแหน่งรองผู้บัญชาการทหารบกอีกด้วย ขณะที่ผู้นำกลุ่มทหารที่เป็นเสมือนคู่แข่งกับกลุ่มจอมพลถนอม-ประภาส ก็ถูกปรับย้ายออกจากกองทัพบก โดยพลเอกจิตติ นาวีเสถียร จากรองผู้บัญชาการทหารบก ไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารสูงสุด แต่ก็เห็นได้ว่ายังมีการประนีประนอมโดยให้ฝ่ายที่ถูกลดอำนาจทางการเมืองทหารลงไปยังมีตำแหน่งทางการเมืองในคณะรัฐมนตรี

อย่างไรก็ตาม จอมพลถนอมก็ตระหนักดีถึงข้อจำกัดในการควบคุมกองทัพบกด้วยตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจอมพลถนอมนั้นได้ห่างจากหน่วยบังคับบัญชาในกองทัพบกมาเป็นเวลาถึง 5 ปีแล้ว ดังนั้น จอมพลถนอมจึงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกเพียงปีเดียวก็ได้สละตำแหน่งนี้ให้กับจอมพลประภาส จารุเสถียร โดยจอมพลถนอมยังคงดำรงตำแหน่งผู้นำทหารเชิงสัญลักษณ์ คือผู้บัญชาการทหารสูงสุด และกุมการแต่งตั้งโยกย้ายนายทหารในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ด้วยสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ การเป็นผู้นำทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร จึงต้องพึ่งความภักดีและการสนับสนุนจากจอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้บัญชาการทหารบก รองผู้บัญชาการทหารสูงสุด รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งกล่าวได้ว่ามีสภาพการณ์ที่คล้ายคลึงกับการรักษาอำนาจทางการเมืองของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ระหว่างปี พ.ศ.2476-2481 ที่ต้องสละตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกให้กับ พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 หรือกรณีที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี พ.ศ.2491-2500 ต้องพึ่งความภักดีและการสนับสนุนของจอมพลผิน ชุณหะวัณ ผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ.2491-2497 และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ.2497-2506

สองลักษณะทั่วไปของผู้นำทหารในการเมืองที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ลักษณะแรกคือ หากยังควบคุมตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกไว้ด้วย กล่าวได้ว่าจะเป็นช่วงที่อำนาจทางการเมืองเข้มแข็งมาก เช่นสมัยของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ศ.2476-2478 จอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ.2502-2506 ลักษณะที่สองคือหากไม่ได้ควบคุมตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก จะต้องสร้างการถ่วงดุลอำนาจของผู้บัญชาการทหารบกไว้ เช่น กรณีของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา กับการใช้ฝ่ายพลเรือนในระบบสภาผู้แทนราษฎรและกองทัพเรือถ่วงดุลผู้นำกองทัพบก หรือกรณีของจอมพล ป. พิบูลสงครามในยุคทศวรรษ 2490 กับการใช้กองทัพของกรมตำรวจและระบบสภาผู้แทนราษฎรถ่วงดุลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำกองทัพบก หากทว่านับแต่การ

รัฐประหาร พ.ศ.2501 และการขึ้นสู่อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไม่จำเป็นต้องสร้างการถ่วงดุลต่อผู้นำสูงสุดเพราะอยู่ในลักษณะแรกคือควมตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก นอกจากนี้ทั้งกองทัพเรือ กองทัพอากาศ และกรมตำรวจก็ถูกลดทอนอำนาจและบทบาททางการเมืองลงไปอย่างสูงยิ่ง จนไม่อาจเป็นฝ่ายคานอำนาจกองทัพได้ และฝ่ายพลเรือนในการเมืองระบบสภาผู้แทนราษฎรก็ถูกกำจัดลงไปด้วยเช่นกัน ดังนั้น เพื่อการรักษาอำนาจไว้ให้ได้อย่างยาวนาน จึงเหลือแต่ที่จะต้องสร้างดุลระหว่างกลุ่มนายทหารในกองทัพกับไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอำนาจและบทบาทมากเกินไป ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวจากยุคจอมพลสฤษดิ์นี้ ยังคงส่งผลกระทบต่อยุคทศวรรษแห่งอำนาจของจอมพลถนอม กิตติขจร ดังนั้น กลุ่มพลเอกจัตติ นาวิเสถียร และพลเอกกฤษณ์ สีวะรา จึงเพียงแต่ถูกลดทอนหรือถูกจำกัดบทบาท แต่หาได้ถูกทำลายลงไปอย่างสิ้นเชิงไม่ ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขปัจจัยอันสำคัญคือสร้างการถ่วงดุลต่อจอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้บัญชาการทหารบกนั่นเอง

นอกจากนี้ ความสามารถในการรักษาอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร ยังมีปัจจัยสำคัญมาจากการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาอีกด้วย เนื่องจากสหรัฐอเมริกามียุทธศาสตร์ในการต่อสู้กับภัยการรุกรานของคอมมิวนิสต์ในช่วงสงครามเย็น ไทยจึงเป็นหนึ่งในประเทศเป้าหมายสำคัญทางยุทธวิธีในการสร้างแนวป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในกลุ่มประเทศอินโดจีน กระทั่งกลายเป็นสงครามเวียดนามที่สืบเนื่องกว่าหนึ่งทศวรรษ ดังนั้น เสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลทหารไทยที่พร้อมจะเอื้ออำนวยประโยชน์ในด้านการทหารแก่สหรัฐฯ ตลอดจนการตัดสินใจสนับสนุนหรือเข้าร่วมในการทำสงครามเวียดนามกับฝ่ายสหรัฐฯ ได้อย่างไม่มีคำถามและอย่างทันทีทันใดนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการทำสงครามเย็นและสงครามเวียดนาม ด้วยเหตุนี้ ฝ่ายสหรัฐฯเองก็ประเมินสถานภาพที่ “เหมาะสม” ของผู้นำทางการเมืองและทางการทหารไทยตลอดเวลา ซึ่งในระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ การเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมืองนั้นมีวิธีการสำคัญคือการยึดอำนาจรัฐบาลโดยผู้นำทหาร มากกว่าที่ผู้นำทางการเมืองจะยอมสละอำนาจด้วยตนเอง นับหนึ่งกล่าวได้ว่าระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ เป็นการเมืองที่ขึ้นอยู่กับผู้นำทหารไม่ก็คนที่อยู่ในตำแหน่งสูงสุดของกองทัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกองทัพบก ดังนั้น คู่แข่งทางการเมืองที่สำคัญที่สุดของจอมพลถนอม กิตติขจร ก็คือ จอมพลประภาส จารุเสถียร

สำหรับสหรัฐฯเองแล้ว ผู้นำทางการเมืองของไทยนั้นไม่มีความแตกต่างทางความคิดหรือนโยบายเรื่องความร่วมมือในการปราบปรามภัยการรุกรานจากคอมมิวนิสต์ ทั้งภายในและภายนอกประเทศตามแนวทางของสหรัฐฯ นับตั้งแต่การทำความตกลงทางทหารระหว่างสองประเทศเมื่อปี พ.ศ.2493 โดยประโยชน์ตอบแทนอย่างสำคัญของความร่วมมือกับสหรัฐฯอย่างมั่นคงนี้ก็คือ เงินช่วยเหลือทางทหารและทางเศรษฐกิจต่อกองทัพและประเทศไทย กองทัพไทยสามารถขยายตัวอย่าง

แข็งแกร่ง ทั้งในการเพิ่มกำลังทหารประจำการ อาวุธยุทโธปกรณ์และเทคโนโลยี ขณะทีการพัฒนาประเทศก็ดำเนินไปได้อย่างมีนัยสำคัญก็ด้วยเงินช่วยเหลือและเงินกู้ของสหรัฐฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสงครามเวียดนามในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร มีการก่อสร้างต่างๆ มากมาย เช่น สนามบิน ถนน เขื่อน ไฟฟ้า และส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งของภาคธุรกิจบริการ เครื่องช่วยการแสวงหาประโยชน์ทางธุรกิจการค้าของกลุ่มอำนาจทางทหารและทางการเมืองนั้น ต่างก็มีปริมาณและเครื่องช่วยที่มากขึ้น การคอร์รัปชันในวงราชการและวงการเมือง ซึ่งกลุ่มอำนาจสูงสุดที่สำคัญก็คือนายทหารไทยนั้น ก็เป็นสภาพการณ์ที่มีระดับและปริมาณเพิ่มมากขึ้น อันเข้ามาพร้อมกับเงินช่วยเหลือของสหรัฐฯในการทำสงครามต่อต้านปราบปรามภัยคอมมิวนิสต์ กระนั้นก็ตาม ฝ่ายสหรัฐฯเองก็ยังคงต้องตระหนักถึงภาพลักษณ์ของตนในเวทีการเมืองภายในสหรัฐฯและเวทีการเมืองโลก อันว่าด้วยการสนับสนุนผู้นำรัฐบาลเผด็จการทหารของประเทศในเครือยุทธศาสตร์การต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ ไม่ให้เป็นเผด็จการและมีการคอร์รัปชันที่มากจนเกินไป อันจะเป็นการทำลายภาพลักษณ์รัฐบาลสหรัฐฯเสียเอง ดังนั้น สหรัฐฯจึงเลือกที่จะสนับสนุนจอมพลถนอม กิตติขจร ให้เป็นผู้นำทางการเมืองไทยตลอดมา และสร้างวิธีการไม่สนับสนุนจอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้ที่สหรัฐฯเห็นว่ามิมีภาพลักษณ์เชิงลบเรื่องปัญหาการคอร์รัปชัน

บุคลิกภาพของผู้นำทหารในการเมืองไทยก็เป็นปัจจัยสำคัญของการรักษาอำนาจทางการเมือง บุคลิกภาพของผู้นำทหารที่ประสบความสำเร็จในการขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น โดยทั่วไปจะมีบุคลิกภาพที่ปรากฏต่อสาธารณชนในลักษณะสุภาพเรียบร้อย ไม่คูดินแข็งกร้าว เช่นบุคลิกภาพของ พ.อ.พระยาพลพลหุหเสนา จอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือแม้แต่ในยุคหลังมาเช่น พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ดังนั้น บุคลิกภาพของจอมพลถนอม กิตติขจร จึงกล่าวได้ว่าไม่ได้แตกต่างไปจากลักษณะทั่วไปของผู้นำทหารที่ขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง เพียงแต่ว่าเมื่อจอมพลถนอมต้องถูกเปรียบเทียบกับผู้นำทหารที่มีบุคลิกภาพตรงกันข้ามซึ่งมาก่อน คือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงส่งผลให้เกิดภาพเปรียบเทียบต่อจอมพลถนอมว่ามีบุคลิกภาพและการตัดสินใจที่อ่อนแอและไม่เด็ดขาด อย่างไรก็ตาม จอมพลถนอมก็สามารถที่จะพลิกสถานการณ์และใช้บุคลิกภาพของตนเองให้กลายเป็นความนิ่มและประโยชน์ทางการเมืองได้ โดยใช้เวลาเพียง 100 วันหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ด้วยการ “เผา” ทั้งร่างกาย ชื่อเสียงเกียรติยศและภาพลักษณ์ของจอมพลสฤษดิ์ลงไปอย่างพร้อมๆ กัน ด้วยปัญหาการคอร์รัปชันและการร่ำรวยอย่างผิดปกติ ที่นำไปสู่การใช้มาตรการยึดทรัพย์มรดกของจอมพลสฤษดิ์และท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ด้วยอำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครอง ทั้งปัญหาความโลภก็เรื่องอนุภรรยาที่สื่อมวลชนได้สืบค้นเปิดเผยอย่างเป็นทางการเป็นข่าวสำคัญ ประเด็นเหล่านี้ก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนย้ายทัศนคติของประชาสังคมที่ว่า ผู้นำที่ดูเข้มแข็งและเด็ดขาดนั้นก็นำมาสู่ปัญหาการคอร์รัปชันอย่างขนานใหญ่จนไม่มีใครสามารถหรือกล้าที่จะขัดขวางได้ ดังนั้น บุคลิกภาพ

ของผู้นำเช่นจอมพลถนอม กิตติขจร ที่สุภาพเรียบร้อย ไม่ดุดันแข็งกร้าว ก็มีได้หมายความว่าไม่กล้าตัดสินใจ การให้ตรวจสอบการคอร์รัปชันและการยึดทรัพย์สินมรดกของจอมพลสฤษดิ์นั้น ได้แสดงให้เห็นว่า จอมพลถนอมกล้าตัดสินใจเพื่อรักษาประโยชน์ของประเทศโดยไม่เห็นแก่พวกพ้อง และแสดงตนเป็นผู้ “ซื่อสัตย์สุจริต” อันทำให้ภาพลักษณ์บุคลิกภาพของจอมพลถนอมกลายเป็นภาพลักษณ์เชิงบวก ที่ส่งผลต่อการสร้างความนิยมในตัวผู้นำทางการเมืองคนใหม่ได้

ผู้นำทหารที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มักจะแสดงบุคลิกภาพถึงความซื่อสัตย์สุจริตและการไม่มั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงทางการเมือง (แต่เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องยอมรับการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม เพราะยังไม่มีบุคคลที่เหมาะสมในห้วงเวลานั้นๆ) ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้จะเป็นฐานแห่งความชอบธรรมทางการเมืองที่สำคัญของผู้นำทหาร ไม่ว่าจะขึ้นสู่อำนาจด้วยการยึดอำนาจหรือด้วยการใช้ระบอบรัฐสภา เพราะแม้แต่ในกรณีของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นั้น ขณะที่ขึ้นสู่อำนาจและดำรงอยู่ในอำนาจ จะแสดงตนเป็นผู้นำที่เข้มแข็งเด็ดขาด แต่ก็ยังต้องแสดงตนและแสดงเชิงนโยบายถึงความซื่อสัตย์สุจริต การที่จะดำเนินการปราบคอร์รัปชันอย่างจริงจัง และความไม่มั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูง แม้ว่าโดยข้อเท็จจริงนั้น จอมพลสฤษดิ์กลับประพฤติปฏิบัติอย่างตรงกันข้ามโดยเฉพาะเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต แต่กว่าข้อมูลเหล่านี้จะปรากฏต่อสาธารณชนก็ต่อเมื่อผู้นำทหารนั้นๆ ได้สิ้นอำนาจทางการเมืองไปแล้ว หรือถึงแก่กรรมไปแล้วดังในกรณีจอมพลสฤษดิ์ ทั้งนี้เพราะในระหว่างการดำรงอยู่ในอำนาจทางการเมืองและทางการเมืองนั้น ผู้นำทหารเหล่านี้มีเครื่องมือและกลไกทั้งทางกฎหมายและอำนาจรัฐ ในการควบคุมและจำกัดการเผยแพร่ข้อมูลข้อสนเทศต่อสาธารณชนเป็นอย่างยิ่ง ในกรณีของจอมพลถนอม กิตติขจร นั้นประสบความสำเร็จในการสร้างความน่าเชื่อถือในประเด็นความซื่อสัตย์สุจริตอย่างยิ่ง เมื่อดำเนินการปราบและยึดทรัพย์สินมรดกของจอมพลสฤษดิ์ตลอดทั้งการนำเสนอ นโยบายเชิงปฏิบัติที่ว่าด้วยรัฐมนตรีกับการถอนตัวจากการค้า ขณะที่การแสดงออกซึ่งความไม่มั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงทางการเมือง ก็ตอบต่อปัญหาทางเลือกของสังคมต่อประเด็นผู้นำทหารในขณะนั้นว่าถ้าไม่ใช่จอมพลถนอมแล้วจะเป็นใคร? จอมพลประภาส จารุเสถียร ที่มีบุคลิกภาพที่คล้ายคลึงกับจอมพลสฤษดิ์ ทั้งมีเครือข่ายด้านธุรกิจการค้าจำนวนมาก พร้อมภาพลักษณ์ด้านลบเรื่องคอร์รัปชัน ย่อมเป็นตัวเลือกที่จะนำไปสู่ปัญหาวิกฤตทางการเมืองได้รวดเร็วกว่า และจะซ้ำเติมภาพลักษณ์ของสถาบันกองทัพที่เสียไปจากกรณีของจอมพลสฤษดิ์

อย่างไรก็ตาม บุคลิกภาพถึงความซื่อสัตย์สุจริตและการไม่มั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงทางการเมืองของผู้นำทหารในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหรือทางการเมืองนี้ จะค่อยๆ ลดระดับความนิยม ความน่าเชื่อถือและสูญเสียความชอบธรรมทางการเมืองไปเมื่อผู้นำทหารคนนั้นอยู่ในอำนาจเป็นระยะเวลาที่นาน ซึ่งข้อมูลข่าวสารจะปรากฏเพิ่มขึ้นถึงบริวารเครือญาติและเครือข่ายของผู้นำทหารนั้นๆ กับการทำธุรกิจการค้า และปัญหาการคอร์รัปชันในวงการเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นเครื่องอธิบายถึงความ

ชื่อเสียงสุจริตของผู้นำทหารนั้นว่ามีลักษณะ “ปากว่าตาขยิบ” โดยผ่านบริวารเครือญาติและเครือข่าย ตลอดทั้งข้อเท็จจริงที่ปรากฏให้เห็นว่า ผู้นำทหารนั้นได้แสวงหาหนทางเพื่อรักษาอำนาจของตนไว้ ตลอดเวลา ดังในกรณีจอมพลถนอม กิตติขจร กับการใช้ระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติในช่วง 5 ปี แรก และอีกเกือบ 3 ปีต่อมาด้วยระบบการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย และกลับไปใช้ระบบการเมือง เบ็ดเสร็จโดยคณะปฏิวัติอีก 13 เดือน ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนเป็นระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติในช่วง 10 เดือนสุดท้ายก่อนจะสิ้นอำนาจทางการเมือง กล่าวโดยสรุป บุคลิกภาพด้านความซื่อสัตย์สุจริต และการไม่มักใหญ่ใฝ่สูงทางการเมือง เป็นทั้งเครื่องมือในการสร้างความนิยมและความชอบธรรม ทางการเมืองของผู้นำทหาร ขณะเดียวกันก็จะผันแปร โดยตัวของมันเองตามระยะเวลาที่ผ่านมา ไปด้วยกลายเป็นเครื่องมือในการทำลายความนิยมและทำลายความชอบธรรมทางการเมืองของผู้นำทหารคน นั้นเอง

ผู้นำทหารที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มักเน้นใช้อุดมการณ์ของการเป็นผู้พิทักษ์ชาติ พระมหากษัตริย์ และศาสนา ตลอดทั้งความสามานฉันทสามัคคีปรองดองของคนในชาติ มาเป็น เครื่องมือในการรักษาอำนาจทางการเมือง โดยศัตรูสำคัญทางอุดมการณ์ของทหารผู้พิทักษ์ก็คือ ภัย คอมมิวนิสต์ ทั้งจากการรุกรานภายนอกประเทศและภายในประเทศ ภัยคอมมิวนิสต์ถูกนำมาใช้ในการเมืองไทยตั้งแต่ปีแรกๆ หลังการปฏิวัติ 2475 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ แห่งคณะราษฎรเป็น เป้าหมายหลักในการทำลายในฐานะ “ปีศาจคอมมิวนิสต์” และมีระดับรุนแรงที่คุกคามถึงเสรีภาพของ พลเมืองมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2490 และกลายเป็นเครื่องมือเพื่อรวมศูนย์ อำนาจและกำจัดศัตรูทางการเมืองอย่างทรงพลังในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

สำหรับจอมพลถนอม กิตติขจร ผู้นำทหารที่สร้างความคิดความเชื่อเรื่องภัยคอมมิวนิสต์ อย่างมากก่อนขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ได้รับประโยชน์จากอุดมการณ์ของการเป็นผู้พิทักษ์นี้ อย่างยิ่ง เมื่อสหรัฐฯตัดสินใจเข้าสู่สงครามเวียดนามอย่างเต็มที่นับจากวิกฤตการณ์อ่าวตังเกี๋ยในกลาง ปี พ.ศ.2507 ภัยคอมมิวนิสต์ที่ได้รับการแพร่ข่าวว่าจะมีขึ้นจากการรุกรานโดยประเทศจีน คอมมิวนิสต์ และโดยการนำของ “ปีศาจคอมมิวนิสต์” นายปรีดี พนมยงค์ ก็ถูกจอมพลถนอมใช้ในการ กระตุ้นเตือนและสร้างความหวาดกลัวในภัยคอมมิวนิสต์แก่สังคมไทยอยู่ตลอดเวลา ซึ่งก็เป็น วัตถุประสงค์หลักที่รัฐบาลทหารได้สร้างวิธีการต่อสู้ปราบปรามขึ้นมา ทั้งในรูปกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พ.ศ.2495 กฎอัยการศึกที่ให้อำนาจทหารเข้าตรวจค้นจับกุม ศาลทหารที่ ทำให้กระบวนการยุติธรรมตามหลักสากลนั้นถูกจำกัดหรือถูกทำลาย การควบคุมและจำกัดการ เคลื่อนไหวของประชาชน โดยการห้ามชุมนุมทางการเมืองตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป ตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 13 พ.ศ.2501 การควบคุมและสร้างข้อจำกัดการเผยแพร่ข่าวสารและการวิพากษ์วิจารณ์

นโยบายและการดำเนินงานของฝ่ายรัฐบาล หรือการควบคุมเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ ตามประกาศ คณะปฏิวัติฉบับที่ 17 พ.ศ.2501 หรือในรูปการใช้กำลังปราบปราม การสร้างกลไกการโฆษณา ประชาสัมพันธ์ของฝ่ายรัฐ

อย่างไรก็ตาม ภัยคอมมิวนิสต์ก็มีภาวะคลี่คลายตัวเมื่อสหรัฐฯเปลี่ยนนโยบายที่จะยุติการเข้าร่วมในสงครามเวียดนาม และจะสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับจีนคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2512 หมายความว่าสงครามเวียดนามกำลังจะยุติลง และสถานการณ์สงครามเย็นในโลกเอเชียก็จะเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งไทยในฐานะเป็นพื้นที่ภูมิยุทธศาสตร์การสงครามสำคัญของสหรัฐฯ ก็จะถูกลดทอนเงินช่วยเหลือทั้งทางเศรษฐกิจและการทหาร ความคลี่คลายของสงครามเย็นและสงครามเวียดนามระดับสากลนี้ จอมพลถนอม กิตติขจร ในฐานะผู้นำรัฐบาลทหารก็ตระหนักทราบถึงผลกระทบด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นต่อประเทศไทยทั้งทางทหาร สังคมและเศรษฐกิจเป็นอย่างดี ทั้งได้พยายามที่จะปรับเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับประเทศจีนคอมมิวนิสต์เช่นกัน แต่การสร้างและผลิตซ้ำอุดมการณ์ของการเป็นผู้พิทักษ์ชาติ พระมหากษัตริย์ และศาสนา จากภัยการรุกรานคอมมิวนิสต์ที่มีระยะเวลาต่อเนื่องยาวนานอย่างน้อยก็กว่าสองทศวรรษ ก็เป็นการยากที่จะคลายความเชื่อในอุดมการณ์ของการเป็นผู้พิทักษ์นี้ลงได้อย่างรวดเร็ว และไม่อาจปรับเปลี่ยนนโยบายการต่างประเทศได้ในระยะเวลาอันสั้น ตลอดทั้งยังมีกลุ่มผลประโยชน์ที่ได้รับผลแห่งอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากปัญหาภัยคอมมิวนิสต์นี้อีกด้วย

นอกจากนี้ ความคลี่คลายในปัญหาภัยคอมมิวนิสต์ก็กลายเป็นการเปิดโอกาสให้พลังการเมืองทั้งในสภาผู้แทนราษฎร และของกลุ่มกดดันทางการเมือง ทำการตรวจสอบกดดันรัฐบาลจอมพลถนอม ในประเด็นปัญหาเอกราชของประเทศที่เกี่ยวกับการใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพของสหรัฐฯ และการดำเนินการปราบปรามประชาชน ที่กลายเป็นการผลักดันให้ประชาชนเป็นฝ่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งหลายปีก่อนที่จะถึงวันสิ้นอำนาจทางการเมืองและทางทหารของจอมพลถนอม กิตติขจรและคณะนั้น ภัยคอมมิวนิสต์ก็ได้รับการตระหนักในสังคมอย่างมีนัยสำคัญ ว่าเป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐบาลเผด็จการทหารที่ใช้ในการรักษาอำนาจทางการเมือง ดังนั้น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 แม้ฝ่ายรัฐบาลทหารจอมพลถนอมจะพยายามชี้แนะและแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงปัญหาคอมมิวนิสต์กับการเคลื่อนไหวของฝ่ายนิสิตนักศึกษา แต่ฝ่ายรัฐบาลทหารก็ไม่อาจบรรลุผล ทั้งนี้เพราะภาวะการณ์คลี่คลายของปัญหาคอมมิวนิสต์นั่นเอง นอกเหนือจากว่า ฝ่ายนิสิตนักศึกษาได้รับความนิยมและเชื่อถือจากประชาสังคมมากกว่า ว่าเป็นพลังที่บริสุทธิ์และเพื่อประชาธิปไตย

ประเด็นสำคัญท้ายสุด ที่จอมพลถนอม กิตติขจรใช้ในการรักษาอำนาจทางการเมืองของตนเองก็คือเรื่องรัฐธรรมนูญ การร่างรัฐธรรมนูญและการประกาศใช้รัฐธรรมนูญนั้นเป็นปัจจัยแห่งความชอบธรรมในอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจรอย่างต่อเนื่องถึง 8 ปี ก่อนที่

ประเด็นเรื่องรัฐธรรมนูญเดียวกันนี้ จะกลายเป็นประเด็นทำลายความชอบธรรมและการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอมในช่วงสองปีท้ายแห่งอำนาจนับจากการรัฐประหาร 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2514 ลักษณะทั่วไปหลังการยึดอำนาจโดยคณะทหารคือการล้มเลิกรัฐธรรมนูญฉบับก่อนหน้านั้น แล้วประกาศใช้รัฐธรรมนูญหรือธรรมนูญการปกครองฉบับชั่วคราว เพื่อที่จะให้มีเวลาในการจัดสร้างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่จะเชื่อว่าจะเป็นฉบับถาวร กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญจะเป็นปัจจัยของความชอบธรรมที่ให้เวลาแก่คณะทหารได้อยู่ในอำนาจทางการเมืองอย่างสั้นๆ ไม่กี่เดือน ก่อนที่จะต้องปรับระบบการเมืองเข้าสู่ระบบสภาผู้แทนราษฎรหรือระบบรัฐสภา ตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่จะประกาศใช้ใหม่ แต่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์กับการรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ.2501 สามารถที่จะสร้างข้ออ้างการใช้ระยะเวลาร่างรัฐธรรมนูญได้อย่างยาวนานเกือบ 5 ปีจนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรม ขณะที่จอมพลถนอม กิตติขจรผู้สืบทอดอำนาจการเมือง ก็ยังสามารถสร้างข้ออ้างและคำอธิบายการใช้ระยะเวลาร่างรัฐธรรมนูญได้อย่างยาวนานต่อเนื่องมาอีกเกือบ 5 ปี รวมระยะเวลากว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะประกาศใช้ก็ถึง 10 ปีด้วยกัน ในขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับถาวรที่ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ.2511 นั้น เนื้อหาที่ระบุอย่างตรงไปตรงมาว่าข้าราชการประจำเป็นข้าราชการการเมืองได้ แต่ห้ามสมาชิกรัฐสภาเป็นรัฐมนตรีในเวลาเดียวกัน ตลอดทั้งยังสร้างข้อจำกัดต่อการตรวจสอบและอภิปรายไม่ไว้วางใจในรัฐบาลของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร และมีวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งมีอำนาจหน้าที่เกือบเท่าเทียมกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อันเป็นเนื้อหาที่ด้านสัมพันธภาพทางอำนาจของรัฐธรรมนูญฉบับอำมาตยาธิปไตยนี้ ที่ให้อำนาจการเมืองแก่กลุ่มทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตาม เพียงสองปีกว่าหลังการมีสภาผู้แทนราษฎร จอมพลถนอมก็ทำการยึดอำนาจรัฐบาลตนเองเมื่อปลายปี พ.ศ.2514 หนึ่งในสาเหตุปัจจัยของการล้มเลิกรัฐธรรมนูญฉบับอำมาตยาธิปไตยนี้ก็คือ ความขัดแย้งขั้นพื้นฐานระหว่างผู้นำทหารแบบคณาธิปไตย กับระบอบประชาธิปไตยแบบมีสภาผู้แทนราษฎร กล่าวคือ ความเคยชินในอำนาจโดยปราศจากการตรวจสอบจากฝ่ายต่างๆ ของจอมพลถนอม กิตติขจรและคณะที่มีระยะเวลานานถึงทศวรรษนั้น คือปัจจัยที่ทำให้จอมพลถนอมเลือกที่จะใช้วิธีรวมศูนย์อำนาจแบบเผด็จการทหารอีกครั้งเมื่อเผชิญหน้ากับวิกฤตปัญหาต่างๆ ที่ รุมเร้าเข้ามา ดังนั้น การร่างรัฐธรรมนูญใหม่ที่จอมพลถนอมนำเสนอขึ้นอีกครั้งหลังการยึดอำนาจจึงไม่ได้รับการสนใจใฝ่ดีจากประชาสังคมมากนักในช่วงสองปีท้ายนั้น แต่กลับเป็นว่า การดำรงอยู่ในอำนาจของจอมพลถนอมและคณะ นั้นกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนารัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยของไทย เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่า การรัฐประหารหลังยุคสมัยของจอมพลถนอมมาจนถึงปัจจุบันนั้น เงื่อนไขของการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรและเวลาที่ประกาศใช้จะต้องได้รับการระบุให้แน่ชัด ด้วยประสพการจากยุคจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมนี้เอง

ปัจจัยสำคัญในการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของผู้นำทหาร ในระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ หรือแบบคณาธิปไตยทหารนี้ ก็คือการเกษียณอายุราชการ ผู้นำทหารมีสถานภาพทางอำนาจได้ เพราะการบังคับบัญชากองทัพ และได้เป็นสมาชิกสำคัญในคณะรัฐประหาร จึงทำให้ได้รับอำนาจและตำแหน่งทางการเมือง ดังนั้น เมื่อผู้นำทหารเกษียณอายุราชการ ภาระหน้าที่ในกองทัพก็ยุติลง อันส่งผลให้มีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองลดน้อยลง แม้ผู้นำทหารจะสร้างวิธีต่ออายุราชการไปอีกปีต่อปี แต่การกระทำดังกล่าวก็จะกลายเป็นปัจจัยให้มีการสร้างแรงกดดันที่เพิ่มมากขึ้นจากนายทหารที่ยังคงอยู่ในกองทัพ และผู้นำทหารคนนั้นก็น่าจะพบกับจุดสิ้นสุดอำนาจโดยการถูกยึดอำนาจหรือถูกกดดันให้สละภาระหน้าที่ไปในที่สุด อันเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคณะปฏิวัติ จอมพลถนอม กิตติขจรเอง โดยสภาพแล้วก็ได้ไม่ได้ต่างไปจากจอมพลสฤษดิ์ที่จะต้องสร้างกลุ่มเพื่อคูลอำนาจในกองทัพบก ทั้งยังปรากฏความระแวงจากการที่จะถูกฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยึดอำนาจนั้นมีตลอดเวลา นอกจากนี้ จอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร คู่อำนาจและคู่แข่งขันได้เข้าสู่ช่วงการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารในระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ หรือแบบคณาธิปไตยทหารนี้ โดยเกษียณอายุราชการเมื่อปี พ.ศ.2514 และ 2515 ตามลำดับ

สิ่งที่น่าพิจารณาคือ รูปแบบทางการเมืองของผู้นำทหารที่เกษียณอายุราชการแล้วสามารถเป็นแบบใดได้บ้าง ตัวอย่างของการประสบความสำเร็จของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ที่เกษียณราชการเมื่อปี พ.ศ.2524 แต่ยังสามารถดำรงรักษาอำนาจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างต่อเนื่องมาได้ถึงปี พ.ศ.2531 อีกรวม 7 ปีนั้น ก็คือการเป็นผู้นำที่อยู่ในระบบการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย ที่สร้างภาพลักษณ์ของการผ่อนถ่ายอำนาจสู่ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรอย่างค่อยเป็นค่อยไป และใช้กลไกทางรัฐสภาเป็นเครื่องมือสร้างคูลอำนาจกับฝ่ายกองทัพ นอกเหนือจากการสร้างกลุ่มทหารเพื่อคูลในแต่ละกองทัพกันเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากลักษณะทั่วไปของผู้นำทหารที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ความสามารถที่จะยุติบทบาททางการเมืองในขณะที่ตนกำลังมีอำนาจและบทบาททางการเมืองอยู่ นั้นก็จะส่งให้ผู้นำทหารนั้นเป็น “ผู้ทรงอิทธิพล” หรือ “ผู้มีบารมี” สืบต่อมาอีกยาวนาน เช่นในกรณีของ พ.อ.พระยาพลพลพยุหเสนา กับการได้รับสถาปนาเป็น “เชษฐบุรุษ” และ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ กับการได้รับสถาปนาเป็น “รัฐบุรุษ” ขณะที่ผู้นำทหารที่เหลือในหน้าประวัติศาสตร์ต่างต้องตกอยู่ในสภาพลี้ภัยทางการเมือง เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม เสื่อมเกียรติยศและชื่อเสียงเช่นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และได้รับสมญานามว่าเป็น “ทรราชย์” เช่น จอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร

ยุคสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร ดูจะเป็นยุคที่มี “ความอ่อนแอทางสังคม” ซึ่งแทบไม่ปรากฏพลังตรวจสอบและคัดทานทั้งเชิงนโยบายและการดำเนินงานของรัฐบาลทหารมากนัก หากทว่าใน

ความเป็นจริงแล้ว ความอ่อนแอทางสังคมนั้นเป็นผลมาจากการปราบปรามและสร้างกลไกควบคุมทางสังคมการเมืองโดยรัฐบาลทหารนับแต่ยุคทศวรรษ 2490 เช่น การขาดกรรม 4 รัฐมนตรีอีสาน รวมทั้งอดีตรัฐมนตรีฝ่ายเสรีไทยอื่นอีกหลายคนโดยรัฐในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการกวาดจับปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์และนิสิตนักศึกษาในคราวกบฏสันติภาพเมื่อ พ.ศ.2495 นอกจากนี้เมื่อเริ่มต้นยุคเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้มีการยุติบทบาทนักการเมืองในสภาผู้แทนราษฎร ทั้งมีการกวาดจับนักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ ปัญญาชน จำนวนมากเข้าสู่คุกการเมืองอีกครั้งในข้อหาให้การกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ที่สามารถใช้วิธีการ “ขังลืม” ได้ ซึ่งการสูญเสียทรัพยากรบุคคลทั้งในภาคการเมืองและภาคกลุ่มกดดันทางการเมืองของฝ่ายพลเรือน รวมทั้งฝ่ายอำนาจรัฐสามารถโน้มนำเหล่าข้าราชการในด้านต่างๆ โดยเฉพาะในสายยุติธรรมและสายอุดมศึกษา ให้มาเป็นผู้สนับสนุนระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติโดยมุ่งหวังเพื่อการพัฒนาประเทศได้ ก็ส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ “ความอ่อนแอทางสังคม” ซึ่งรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรจะได้รับประโยชน์จากปรากฏการณ์นี้อย่างเต็มที่

นอกจากนี้เครื่องมือของคณะปฏิวัติที่เกี่ยวกับภัยคอมมิวนิสต์ การควบคุมสื่อหนังสือพิมพ์ และควบคุมการชุมนุมทางการเมืองของประชาชน ก็เป็นปัจจัยที่ไม่อาจมองข้ามได้ว่าเป็นเครื่องมือของรัฐบาลทหารที่ใช้ควบคุมสังคมการเมืองไว้ ทำให้คู่ประหนึ่งรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นรัฐบาลที่ไม่มีปัญหาใดๆ โดยแทบไม่ปรากฏการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งด้านนโยบายและการดำเนินงาน และเต็มไปด้วยเรื่องการทำดีต่อประเทศชาติ หากทว่าหลังการเลือกตั้งทั่วไปในต้นปี พ.ศ.2512 การเมืองแบบเปิดของระบอบประชาธิปไตย แม้จะอยู่ภายใต้อำนาจของอำมาตยาธิปไตย แต่ก็เปิดช่องทางให้พลังทางสังคมของกลุ่มต่างๆ ทั้งนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ปัญญาชน ครูอาจารย์ ตลอดจนนิสิตนักศึกษา ฯลฯ เคลื่อนไหวและเติบโตขึ้นอีกครั้ง และแม้ว่าจอมพลถนอมจะหันกลับไปใช้ระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติอีกครั้งในปลายปี พ.ศ.2514 แต่ด้วยข้อจำกัดของความชอบธรรมทางการเมืองของจอมพลถนอมและคณะ รวมถึงสถานการณ์สงครามเย็นและสงครามเวียดนามที่เปลี่ยนแปลงไป จึงไม่อาจหยุดการเคลื่อนไหวของพลังทางสังคมเหล่านี้ได้

ภายใต้ระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติ พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นพระบารมี และพระบรมเดชานุภาพของประชาชนอย่างสำคัญที่สุดที่เหลืออยู่ เพื่อคัดทานอำนาจเผด็จการทหารในบางประการ ทั้งนี้ การแสดงพระองค์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับประชาชนทุกภูมิภาค เสริมพระองค์ให้ทรงเป็นพระบารมีของอาณาประชาราษฎร์ ขณะที่การแสดงพระองค์ที่มีปฏิสัมพันธ์กับประชาชนกลุ่มต่างๆ ทุกสาขาอาชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับนิสิตนักศึกษา ทั้งการพระราชทานปริญญาบัตร การเสด็จทรงคนตรีเหล่านี้ค่อยๆ ส่งผลให้ประชาชนนิสิตนักศึกษา น้อมรับต่อพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทในวาระสำคัญๆ เสมอ ที่สำคัญยิ่งในทางการเมืองก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบารมีและ

พระบรมเชษานุภาพต่อการประกาศใช้รัฐธรรมนูญทั้ง 2 ฉบับในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร นั่นคือรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2511 และ ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ.2515 อย่างไรก็ตาม ข้อขัดแย้งทางประเพณีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข กับระบบการเมืองเบ็ดเสร็จโดยคณะปฏิวัติของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อปี พ.ศ.2514-2515 คือ จอมพลถนอม กิตติขจร หัวหน้าคณะปฏิวัติ ได้เป็นผู้ปกครองแผ่นดินที่สามารถประกาศใช้กฎหมาย ตลอดจนการโยกย้ายข้าราชการทหารและพลเรือนระดับสูง ได้ด้วยเพียงการออกประกาศและคำสั่งของคณะปฏิวัติ โดยไม่จำเป็นต้องใช้การตรากฎหมายในแบบพระราชบัญญัติที่ค้องลงพระปรมาภิไธยโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือออกประกาศในนามของพระองค์ ความสามารถดำรงอยู่ของคณะปฏิวัติของจอมพลถนอม กิตติขจร ที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ คือ 13 เดือน ก็หมายถึงระยะเวลาที่ยาวนาน ของการไม่ปรากฏสถานภาพทางสังคมการเมืองของสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน ข้อขัดแย้งทางประเพณีการปกครองนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า จอมพลถนอม กิตติขจร ที่ได้ขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองเมื่อปี พ.ศ.2506 ด้วยปัจจัยสำคัญจากสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ก็ได้สิ้นสุดอำนาจทางการเมืองตามที่ทรงร้องขอเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516

ภายใต้ระบบการเมืองแบบอำมาตยาธิปไตย (พ.ศ.2512-2514) บทบาทของนักการเมืองหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งรุ่นเก่าที่เคยเป็น ส.ส. มาแล้วประมาณ 1 ใน 4 และรุ่นใหม่ที่มีถึง 3 ใน 4 ของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แม้ว่าการแสดงบทบาททางการเมืองโดยทั่วไปในสภานั้น จะไม่ได้แตกต่างไปจากสมาชิกสภาในทศวรรษหรือสองทศวรรษที่ผ่านมา นั่นคือสมาชิกส่วนใหญ่มุ่งเน้นการเป็นสมาชิกหรือสนับสนุนฝ่ายรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร แต่สิ่งซึ่งแตกต่างออกไปคือ สมาชิกสภาทั้งสังกัดพรรครัฐบาลและพรรคฝ่ายค้าน ต่างก็พยายามแสดงบทบาทการตรวจสอบฝ่ายรัฐบาล ทั้งในกระบวนการประชุมของพรรครัฐบาลหรือพรรคสหประชาไทย และในที่ประชุมสภาโดยสมาชิกพรรคฝ่ายค้าน โดยเฉพาะในประเด็นการพิจารณาจ่ายประจำปี และความพยายามที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2511 ในมาตราที่ว่าด้วยการห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไม่ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีได้ในขณะเดียวกัน ขณะที่ข้าราชการทหารตำรวจและพลเรือนกลับสามารถ “สวมหมวกหลายใบ” ได้ เพราะนี่คือมาตราที่ฝ่ายผู้นำทหารที่ครอบครองอำนาจในฝ่ายบริหาร ได้สร้างขึ้นมากเพื่อกีดกันฝ่าย ส.ส. ออกจากการมีบทบาทในภาครัฐบาล ดังนั้น นี่คือการขัดแย้งขั้นพื้นฐานระหว่างหลักการของผู้นำทหารในการเมืองเช่นจอมพลถนอม กิตติขจร กับหลักการของการเป็นตัวแทนประชาชน ในฐานะเป็นตัวแทนเจ้าของอำนาจอธิปไตย

ตัวอย่างของความขัดแย้งดังกล่าว เช่น การจับกุม 16 ส.ส. ฝ่ายค้านที่ร่วมสัมมนาปัญหาประเทศที่จังหวัดร้อยเอ็ดเมื่อกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2514 การโกนหัวประท้วงของ 4 ส.ส. ฝ่ายค้านที่ลานพระบรมรูปทรงม้า เพื่อประท้วงต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ที่หมิ่นเกียรติ

และศักดิ์ศรีของสภาเมื่อต้นเดือนกันยายนปีเดียวกัน เห็นได้ว่าก่อนที่จอมพลถนอม กิตติขจร จะตัดสินใจยึดอำนาจรัฐบาลตนเองในกลางเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกันนี้ ภาพแห่งความขัดแย้งขึ้นพื้นฐานของฝ่ายรัฐบาลทหารกับฝ่าย ส.ส. กำลังขยายพื้นที่และประเด็นเพิ่มขึ้นตลอดเวลา จนยากที่ฝ่ายผู้นำทหารจะยอมรับบทบาททางการเมืองของฝ่าย ส.ส. ได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะอยู่ภายใต้กฎอัยการศึกและอำนาจของคณะปฏิวัติ ก็ปรากฏว่ามี 3 อดีต ส.ส. คือ นายอุทัย พิมพ์ใจชน ส.ส.ชลบุรี นายอนันต์ ภัคดีประไพ ส.ส.พิษณุโลก และนายบุญเกิด หิรัญคำ ส.ส.ชัยภูมิ ได้ดำเนินการยื่นฟ้องต่อศาลอาญาเมื่อช่วงต้นเดือนมีนาคม พ.ศ.2515 หรือหลังการรัฐประหารเพียง 4 เดือน ว่าจอมพลถนอม กิตติขจรกับพวกได้กระทำความผิดข้อหาการทำรัฐประหารล้มล้างรัฐธรรมนูญ แม้ว่าทั้งสามอดีต ส.ส. จะคัดค้านไว้อย่างถูกต้อง ว่าการกระทำของพวกตนนั้นย่อมได้รับผลตอบแทนโดยการสั่งจำคุกด้วยอำนาจของหัวหน้าคณะปฏิวัติ แต่ทั้งสามอดีต ส.ส. ก็ยังยืนยันคัดค้านการโดยขอมติคุก บทบาทของสามอดีต ส.ส. ที่ลุกขึ้นท้าทายอำนาจเผด็จการทหารของจอมพลถนอมและคณะ ย่อมเป็นบทบาทที่แตกต่างจากนักการเมืองรุ่นเก่า ที่พร้อมจะยอมรับอำนาจของคณะรัฐประหารว่าถูกต้องชอบธรรม และการท้าทายอำนาจเผด็จการทหารในครั้งนี้ ได้ส่งผลสะท้อนต่อความชอบธรรมทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร และแม้ฝ่ายคณะรัฐประหารจะตั้งปัดขวานี้ไม่ให้แพร่กระจายไปสู่ประชาชน แต่ขวานี้ก็เป็นสัญญาณที่แสดงให้เห็นว่า พลังของกลุ่มพลังทางการเมืองต่างๆ นอกคณะทหาร ได้พร้อมที่จะเผชิญหน้าและท้าทายอำนาจเผด็จการทหารที่สืบเนื่องมาจากสองทศวรรษแล้ว

พลังของนิสิตนักศึกษา หรือ “นิสิตนักศึกษาภิวัตน์” ได้เป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของ “3 ทหารราช” คณาธิปไตย คือ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร โดยข้อเท็จจริงตลอดสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลถนอมตระหนักดีถึงพลังของนิสิตนักศึกษาที่อาจจะเป็นปัจจัยในการสั่นคลอนเสถียรภาพของรัฐบาลทหารของตน ดังนั้น ความพยายามที่จะปิดกั้นไม่ให้ นักการเมืองเข้าไปยุ่งเกี่ยวสัมพันธ์กับนักศึกษาในลักษณะต่างๆ การให้สืบทอดความเคลื่อนไหวการทำกิจกรรมต่างๆ ของนิสิตนักศึกษา การสั่งให้ปิดกั้นข่าวการเคลื่อนไหวการก่อจลาจลของนิสิตนักศึกษาในต่างประเทศไม่ให้ปรากฏเป็นภาพข่าวในโทรทัศน์ของไทย ความพยายามที่จะให้นิสิตนักศึกษาทำหน้าที่ของตนคือศึกษาเล่าเรียน ไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แม้แต่ในกรณีที่นิสิตนักศึกษาจะเข้าร่วมสังเกตการณ์เลือกตั้งทั่วไปก็ตาม เป็นต้น หากทว่าบทบาทของนิสิตนักศึกษากลับถูกคาดหว้งหรือถูกเข้าใจอย่างป็นสิ่งตรงกันข้ามจากทัศนะของสังคม ในสภาพการที่สังคมมีความอ่อนแอภายใต้ระบบการเมืองโดยคณะปฏิวัติ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ยงทรงมีพระราชดำรัสที่มั่นพระทัยว่า นิสิตนักศึกษา นั้นเป็น “student power” คือเป็น “พลังของนักศึกษา” ซึ่งเมื่อรวมกับพลังส่วนอื่นๆ จะ “กลายเป็นพลังมหาศาลที่ทำให้บ้านเมืองก้าวหน้าไปได้โดยปลอดภัย”

ดังนั้น ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่พร้อมๆ กับการขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร นิสิตนักศึกษาที่เคลื่อนไหวทางกิจกรรมทั้งภายในและภายนอกสถาบันการศึกษา ได้รับทัศนะที่หลากหลายจากอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยรุ่นใหม่ๆ การเพิ่มปริมาณและคุณภาพของงานศึกษาด้านวิชาการ การเพิ่มปริมาณของหนังสือในห้องสมุดของมหาวิทยาลัย การเพิ่มปริมาณกิจกรรมทางวิชาการ การจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมอย่างไม่เป็นทางการ กระทั่งการเมืองค์กรกิจกรรมอย่างเป็นทางการของนิสิตนักศึกษาเอง การได้รับแรงกระตุ้นทางปัญญาจากวารสารต่างๆ และจากปัญญาชนนอกสถาบันการศึกษา การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับปัญหาของสถาบันตนเองในแต่ละสถาบันการศึกษา กระทั่งร่วมเคลื่อนไหวต่อต้านการขึ้นราคาค่ารถเมล์ของกรุงเทพฯ และธนบุรี การต่อต้านการยึดอำนาจของจอมพลถนอม การรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น การศึกษาถึงปัญหาเอกราชของชาติที่สัมพันธ์กับบทบาทของสหรัฐฯ การศึกษาเรื่องไทยกับสงครามเวียดนาม การศึกษาและออกชนบทที่เห็นความยากจนและความไม่เป็นธรรมทางสังคมเศรษฐกิจ การเปิดโปงปัญหาทุ่งใหญ่นเรศวร และในท้ายที่สุดจุดศูนย์รวมของคำตอบต่อปัญหาต่างๆ ของประเทศ ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ ข้าวขาดมากแพง ทั้งน้ำมันขาดแคลนและขึ้นราคา นั้นอยู่ที่ว่า เพราะประเทศไทยไม่มีรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตย ซึ่งพลังของนักศึกษาร่วมกับพลังส่วนอื่นๆ ก็ได้พังทลายระบบการเมืองแบบคณะปฏิวัติลงไปในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 อันเป็นการสิ้นสุดอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร และคณะปฏิวัติ